

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Атаманова Н. В.

ВСТУП

Особливості реалізації норм права обумовлені реаліями сьогодення, які пов'язані з повномасштабним вторгненням Росії на територію України, що ставить перед державою головне завдання – виконання правових норм, збереження людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності, що згідно Конституції України визнається найвищою соціальною цінністю в державі. Війна внесла корективи в повсякденне життя як держави, так і кожної людини. Під час війни суттєво змінилося вітчизняне законодавство, тому механізми безпеки та захисту прав людини в Україні, відшкодування завданих війною збитків, гарантії доступу до правосуддя, тобто виконання всіх правових норми в період воєнного стану, потребують невідкладного дослідження. Отже, в умовах воєнного стану верховенство права здатне забезпечити необхідний баланс публічних і приватних інтересів, стабільність системи державного управління, належний судовий захист, права і свободи людини і тим самим мінімізувати негативні наслідки для людини, суспільства, держави.

1. Виконання суб'єктами правовідносин правових норм в період воєнного стану

На сьогодні кожна країна формує власний правопорядок суб'єктами правовідносин правових норм. Водночас необхідність його формування та вдосконалення зумовлена інтересами держави та громадянського суспільства. Громадянське суспільство потребує такого регулювання функціонування за допомогою правових норм. І саме це протистоїть неорганізованості та безсистемності взагалі. За умови стабільного правопорядку суб'єктів правовідносин правових норм ефективно функціонує економіка, досягається узгодженість дій органів законодавчої, виконавчої та судової влади, активно здійснюється діяльність різноманітних державних і приватних організацій, при цьому гарантується вільний розвиток особистості, задовольняються як духовні, так і матеріальні потреби. Відповідно, верховенство суб'єктами правовідносин правових норм сприяє стабільності,

підтриманню балансу між інтересами громадянського суспільства та держави, особливо в період воєнного стану.

Повномасштабне російське вторгнення на територію України завдає значної шкоди національним інтересам України, і тому зіткнулись з найбільшою загрозою за всю історію незалежності – загрозою існуванню України, що актуалізує необхідність виконання суб'єктами правовідносин правових норм в період воєнного стану. Тож держава здійснює правове регулювання суспільних відносин з метою утримання правопорядку (дотримання всіма суб'єктами правовідносин кожного припису закону), й власне оформлення правовідносин суб'єктами правовідносин норм права та їх неперушення виступає результатом цього регулювання як і сам правопорядок.

24 лютого 2022 року Законом України № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»» запроваджено воєнний стан. В додаток, зазначеним Указом передбачено можливість обмеження конституційних прав і свобод особи і громадянина, передбачені ст. 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також запровадження тимчасових обмежень прав і інтересів юридичних осіб у тій мірі та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості встановлення та реалізації заходів правового режиму воєнного стану¹.

Також органи державної влади в Україні ввели комендантську годину; встановлюється особливий режим в'їзду та виїзду, обмеження свободи пересування, а також руху транспортних засобів; органам влади дозволено перевіряти документи особисто, а при необхідності – здійснити огляд речей, транспортних засобів, багажу, вантажні, службові приміщення та житло громадян, за винятком обмеження, встановлених Конституцією України, тощо.

В силу того, що досі в Україні тривають бойові дії, а перелічені заходи спрямовані на забезпечення національної безпеки, все ж є певні категорії осіб, які невинувато висловлюють своє невдоволення діями державної влади, що негативно впливає на державний правопорядок суб'єктами правовідносин правових норм. Виникає необхідність аналізу стану правопорядку в Україні, визначивши її проблемні питання правового регулювання суспільних відносин і організації забезпечення правопорядку суб'єктами правовідносин.

¹ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/ 2022 від 24 лютого 2022 року. Редакція від 10.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 05.11.2023)

Так, виконання суб'єктами правовідносин правових норм – це кінцевий результат дії права і необхідна умова функціонування соціальної системи; стан суспільних відносин, фактичне посилення соціальних зв'язків, якісне вираження законності, для яких забезпечується дотримання норм законодавства, що містяться в нормативних актах, які, упорядковані згідно правил нормопроектної документації.

На думку К. Г. Волинка, під правовим порядком слід вважати встановлене право і законність, організацію правового життя, яка відображає якісний фактичний стан соціальних відносин, регульовані суб'єктами правовідносин правових норм².

М. В. Ковалів стверджує, що правопорядок це законний результат, до якого прагне і держава, і суспільство³. І при кожному новому етапі розвитку суспільства, із розширенням демократичних принципів й активізується потреба в особистісному факторі стабілізації, врегулювання та гарантії зв'язків і відносин. Тому встановлення належного рівня виконання суб'єктами правовідносин правових норм можливий тільки в правовій державі при наявності розвиненого, чітко функціонуючого механізму і правової системи суспільства.

Дотримання правових норм вимагає встановлення загального, повсюдного контролю як зі сторони держави, так і суспільства й громадян для виконання законів, стану законності та правопорядку в Україні. Особливо важливо для цих гілок державного апарату, які покликані безпосередньо забезпечувати правовідносини правових норм, бути активними особливо в період воєнного стану.

Зокрема виконання суб'єктами правовідносин правових норм в період воєнного стану є не лише метою, а й результатом правового регулювання існуючих в суспільстві правових відносин. І для формування загального правопорядку має значення кожна галузь права, що здійснює деякий вплив на самі процеси правотворчості і правозастосовної практики. Водночас право передбачає певні моделі належної поведінки, й відповідно межі власного впливу на суспільні відносини, при тому окреслюючи сферу, у якій можливий такий правопорядок.

Право регламентує прийом, спосіб та засіб впливу на поведінку суб'єктів правовідносин правових норм. Також реалізація правових

² Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 240 с.

³ Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану: матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.) / упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепш. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 315 с.

норм досягається завдяки правомірній поведінки. Через правомірну поведінку, із реалізацією норм права пов'язане і виконання суб'єктами правовідносин правових норм. Окрім цього, аналіз правових норм обумовлює потребу в його визначенні як системного утворення, яке характеризується певною наявністю взаємодіючих елементів, які мають своєрідні властивості, і співвідносяться між собою на базі статичної й динамічної впорядкованості. Усі ці елементи правопорядку характеризуються відносною залежністю, автономністю, підсистемністю⁴.

Наявність структури визначає поведінку суб'єктів правовідносин правових норм як якісно цілісну категорію, що має зовнішні зв'язки, які можуть забезпечувати взаємодію із оточуючим середовищем, та внутрішні зв'язки, що забезпечують взаємодію структурних елементів правовідносин. Їхня упорядкованість носить юридичні характеристики, що базується на нормативності та притаманна усім елементам правовідносин.

Елементами структури правовідносин є наступні:

- 1) правовий устрій суспільства;
- 2) правові відносини і зв'язки;
- 3) атрибутивні елементи правопорядку і т. д.

Проте найголовніший елемент структури правовідносин, що визначає її зміст є правомірна поведінка суб'єктів соціальних відносин⁵.

Зокрема зміст правовідносин правових норм – це система ознак, властивостей, процесів, інші елементи (юридичні та незаконні), що спрямовані на встановлення і підтримку правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин.

Поділяється на формальний і матеріальний зміст правовідносин. Під матеріальним змістом правовідносин варто розуміти систему правових, політичних, економічних, соціальних, моральних і духовних суспільних відносин у громадянському суспільстві, які підтримуються правомірною поведінкою суб'єктами цих відносин. Юридичний зміст правового порядку визначає реалізовану систему правосуб'єктності (реалізація прав, виконання обов'язків та можливість нести юридичну відповідальність) громадян, що є результатом утвердження законності, регулювання соціальних відносин, правомірної поведінки суб'єктів правовідносин, що здійснюється за допомогою юридичних засобів, затверджені державою.

⁴ Басов А. В. Поняття «обмеження» як юридична категорія: теоретичний аспект. Адміністративне право і процес. 2013. № 1. С. 29.

⁵ Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. С. 102.

Процес виконання суб'єктами правовідносин правових норм в період воєнного стану вдало визначили Б. Л. Патриція та А. Б. Нікітіна, підкреслюючи, що правовідносини, як юридична категорія, носять доволі складний і багатоаспектний характер⁶.

По-перше, вони відображають стан упорядкованості суспільних правовідносин, які виникають та змінюються під час діяльності всіх суб'єктів права, яка, зокрема, проявляється через правомірну поведінку всіх учасників відносин.

По-друге, правовідносини закладені та функціонують на засадах дотримання правових приписів і стандартів, які безперечно розробляються державою із врахуванням принципу верховенства права. Також діяльність держави в галузі правотворчості та у виконанні функції щодо забезпечення, охорони та захисту правопорядку безумовно впливає на процес його формування.

По-третє, правовідносини віддзеркалюють стан законності в державі, тобто є результатом законності в дії.

По-четверте, правовідносини, як мета правового регулювання держави, існують лише за умови налагодженої системи відносин між суспільством і державою в галузі правового регулювання, що виражається крізь стабільність правової системи.

Отже, людина, як головний суб'єкт, від якої залежить сам рівень досягнення правопорядку, має раціонально усвідомлювати власні дії й відповідальність за них в процесі взаємодії з другими суб'єктами суспільних відносин. Процес досягнення правовідносин відображає рівень розвитку правового життя суспільства в цілому.

2. Дотримання суб'єктами владних повноважень принципу належного урядування

Російська агресія проти України, тимчасова окупація її частини територію починаючи з 2014 році та повномасштабне вторгнення у лютому 2022 р. стало, з одного боку, загрозою українській державності та перешкодою подальшого розвитку України як європейської держави, а з іншого боку, актуалізує процес забезпечення прав людини в умовах правового режиму воєнного стану. В цьому контексті варто розглянути проблеми дотримання суб'єктами владних повноважень принципу належного урядування в умовах воєнного стану.

На сьогодні правовладдя утверджено як європейська цінність, політичний ідеал та юридична концепція. Втім його вдосконалення не

⁶ Патриція Б.Л., Нікітіна А.Б. Права людини за участю молоді: навч. посіб. Страсбург, 2020. С. 82.

можливе без належних механізмів національного рівня, що стосуються структурних елементів держави і функціонування її інституцій, а також тих способів, у які впроваджуються його основні принципи, адже правовладдя – це наріжний камінь кожної національної юридичної системи за сучасного європейського правопорядку⁷.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції України та законами України визначаються права та свободи людини і громадянина, гарантії даних прав і свобод; головні обов'язки громадянина⁸. Саме тому під правами людини варто вбачати її можливості, зміст яких є спонукання до виконання дій (або утримання від них), які передбачені юридичний обов'язок іншої сторони, яка є суб'єктом владних повноважень в публічно-правових спорах.

Також чинний Кодекс адміністративного судочинства України (КАС України, ст. 4), поняття «суб'єкт владних повноважень» визначає як орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, посадова чи службова особа, інший суб'єкт при виконанні ними на основі законодавства функцій державного управління, у тому числі виконання делегованих повноважень, або надання адміністративних послуг⁹.

В ст. 19 Конституції України визначено, що органи державної влади, а також органи місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України¹⁰. Зокрема на розвиток зазначених положень Конституції України, ч. 2 ст. 2 КАС визначено критерії правомірності рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владного повноваження.

⁷ Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України / за заг. ред. М. Козюбри, упорядники та автори коментарів: В. Венгер, С. Головатий, А. Засць, С. Зверев, М. Козюбра, Ю. Матвеева, О. Цельєв; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету «Киево-Могилянська академія». Київ, 2021. С. 22.

⁸ Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2023).

⁹ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Редакція від 04.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 10.10.2023).

¹⁰ Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2023).

Згідно ч. 2 ст. 2 КАС України у справах про оскарження рішень, дії або бездіяльність суб'єктів владних повноважень, адміністративні суди перевіряють:

1) на підставі, у межах повноважень та у порядку, визначених Конституцією та законами України;

2) використання повноважень з метою, з якою це повноваження було надано;

3) обґрунтованим, тобто таким, що враховує усі обставини, які мають значення для прийняття рішення (вчинення дії);

4) неупереджено (безпосередньо);

5) сумлінно;

6) розсудливо;

7) дотримання принципу рівності перед законом, недопущення будь-яких форм дискримінації;

8) пропорційно, зокрема із дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи та цілями, спрямованими на досягнення цього рішення (дії);

9) врахування права особи на участь у процесі прийняття рішення;

10) своєчасно, тобто у розумний строк¹¹.

Дотримання критеріїв законності рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень є критично важливим в умовах воєнного стану. Органи державної влади, відповідно до їх призначення виступають надавачами певних послуг, наприклад органи Пенсійного фонду України у сфері доступу до пенсійного забезпечення. Враховуючи те, що органи державної влади перебувають у правовідносинах з фізичними і юридичними особами, здійснюють свою діяльність як суб'єкти владних повноважень, дотримуючись критеріїв законності, і їх діяльність має характеризуватися певною послідовністю та передбачуваністю, це, зокрема, призводить до принципу належного управління¹².

Умови воєнного стану та наслідки бойових дій зумовили необхідність оновлення й адаптації до нових реалій національного законодавства зокрема, а також організації діяльності органів державної влади загалом. Ця потреба обумовлена, насамперед тим, що

¹¹ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Редакція від 04.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 10.10.2023).

¹² Веселий В. Дотримання суб'єктами владних повноважень принципу належного урядування в умовах воєнного стану. *Соціальні права. Виклики воєнного часу*: зб. тез доп. Шостої Міжнар. наук.-практ. конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 6 лип. 2023 р.). Харків : Право, 2023. С. 33.

чинне законодавство не до кінця систематизоване та адаптоване до війни. Більш того, існуючі механізми, як, наприклад, в частині оформлення та виплати пенсій, в таких реаліях не працюють на територіях, де тривають бойові дії або знаходяться під окупацією.

Згідно з узагальненими висновками Звіту Національного агентства з питань запобігання корупції «Корупційні схеми та ризики при виїзді з України в умовах воєнного стану», в законодавчих актах відсутня пряма чи опосередкована заборона на виїзд чоловіків за кордон. Посадові особи Держприкордонслужби, приймаючи рішення щодо заборони виїзду за межі України військовозобов'язаних чоловіків віком від 18 до 60 років, керувалися і продовжують керуватися інформацією, джерело якої виключно змінено після введення воєнного стану, Правилами № 57, які передбачають право перетину державного кордону України військовозобов'язаними. І лише з певних на то документально підтверджених підставах, листами та інформаційними повідомленнями Адміністрації Держприкордонслужби. Водночас є обґрунтовані підстави вважати, що обмеження права військовозобов'язаних на відпустку є позамежним в Україні під час дії правового режиму воєнного стану, яке запроваджено та впроваджується у спосіб, що суперечить Конституції України та законам України.

Таким чином, враховуючи викладений аналіз, дотримання принципу належного урядування повинно служити фундаментальній меті визнання в Україні найвищою соціальною цінністю, визначеною ч. 1 ст. 3 Конституції України. А отже відповідно до цієї конституційної норми діяльність органів державної влади має бути спрямована на сприяння реалізації прав людини, а не на обмеження таких прав, особливо в умовах воєнного стану.

3. Забезпечення прав людини в умовах правового режиму воєнного стану

Війна торкнулася усіх сфер суспільного життя українців і всього світу. Для Росії неважливі правові аспекти, тому відбувається знищення українців, порушення територіальної цілісності України, її суверенитет. Та не зважаючи на це, Україна продовжує виконувати взяті міжнародні зобов'язання, а також норми національного законодавства¹³.

¹³ Обушко В.В. Обмеження прав людини і громадянина в умовах введення воєнного стану в Україні. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : мат-ли III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 15 березня 2019 р. Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 60.

Бомбардування українських населених пунктів, тимчасова окупація частини з них, тимчасова окупація Чорнобиля та Запорізької АЕС, руйнування як об'єктів інфраструктури так і житлових будинків поставили під загрозу життя мільйонів людей, і агресивна поведінка російської армії на тимчасово окупованих територіях, говорить про геноцид українського народу (звертаємось до заяви Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» дії, які були «здійснені Збройними силами Росії та її політичне й військове керівництво під час останньої фази збройної агресії РФ проти України, які розпочалися 24 лютого 2022 року», де визнали геноцидом українського народу)¹⁴.

За таких обставин в Україні запроваджено воєнний стан. Саме такий стан визначає можливість суттєвого обмеження прав людини. Враховуючи відсутність досвіду функціонування державних органів влади в таких умовах питання забезпечення прав людини є недостатньо дослідженим в умовах воєнного стану. Зазначимо, що з 26 листопада по 26 грудня 2018 року в Україні було введено воєнний стан, що стало фактором агресії російських кораблів у Чорному морі щодо українських кораблів. Однак не було тоді активних бойових дій, а лише на окремих територіях України оголошено воєнний стан.

Права, свободи та інтереси людини і громадянина – вічна тема наукових пошуків і не тільки серед юристів-науковців, філософів, а усіх хто цікавиться соціальним середовищем і місцем людини в суспільстві. Права, свободи і інтереси сьгодні мають сформоване теоретичне ядро розуміння того, що відповідає сучасному цивілізаційному розвитку людства. Розуміння згаданої правової категорії безпосередньо залежить від рівня інтелектуального розвитку особи, особливості суспільних відносин і середовища, в якому перебуває людина. Тих наративів, які прагнуть донести до людини, використовуючи всі наявні та доступні засоби спілкування та прямого прагнення особи до саморозвитку та самовдосконалення, прогресивного розвитку права і суспільних відносин, а не застій і деградація¹⁵.

Права людини є невід'ємною частиною життя будь-якого громадянина країни. Якщо такі права були будь-яким чином порушені,

¹⁴ Заява Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» від 14 квітня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>. (дата звернення: 05.11.2023).

¹⁵ Тихомиров О. О. Права людини: інформаційний вимір: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. С. 210.

особа може звертатися до суду за захистом своїх інтересів або за компенсацією завданої такими діями моральної чи матеріальної шкоди. Досить важко уявити собі життя без певних прав і обов'язків, бо без них у суспільстві запанував би неймовірний хаос.

Існування людини і суспільства має кілька істотних умов, що впливають на відносини в суспільстві: існування в нормальних (мирних) умовах: в аварійні умови; в умовах воєнного стану. За таких особливих правових умов існування суспільства та адміністративно-правові режими функціонування органів державної влади та апарату держави наголошується в Конституції України, зокрема в ст. 41, 43, 64, 83, 85, 92, 106, 157. Зазначені норми стосуються як громадян України, осіб, які перебувають в Україні на законних підставах (ст. 41, 43, 64 Конституції України та інші відповідні цим нормам закони України), державні органи (статті 83, 85, 92, 106, 157 Конституції України)¹⁶.

Україна прагне захистити особистість, яка є найвищою цінністю, що визнається також у національному законодавстві, і є логічним і послідовним продовженням на міжнародному рівні. В результаті 24 лютого 2022 р. запроваджено відповідний правовий режим – воєнний стан, внаслідок якого обмежено низку прав і свобод людини, збереження її життя та здоров'я, захист національної спадщини і відстояти державність і свободу.

Запроваджені обмеження є, на нашу думку, запобіжними заходами з захисту людини, створення гарантій збереження її біологічного існування та перспективи соціального та індивідуального розвитку. Ці обмеження є не тільки породженням національного правового простору, але й визнаються на міжнародному рівні, оскільки це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах людини, захисту її прав, свобод і інтересів, національної безпеки, збереження державності України. Також існуючі обмеження – це ті, що вводяться «відповідно до закону», вірніше конституційне право, «забезпечене законом», у тому числі Законом України «Про правовий режим воєнного стану» та є «необхідними в демократичному суспільстві» України¹⁷. Агресія і російські злочини проти українських людей, додатково підкреслюють нехтування країною-агресором міжнародними стандартами безпеки людини, необхідні для її збереження, захист прав і свобод людини.

¹⁶ Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2023).

¹⁷ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року. Редакція від 19.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 11.11.2023).

Отже, законна мета з цих обмежень єдина – це збереження людей, збереження держави.

Суб'єктом міжнародного права є виключно суверенна держава, тому РФ здійснивши посягання на суверенітет і незалежність іншої держави, мали б отримати адекватну відповідь не лише з боку окремих країн, а й насамперед спеціально створених для гарантій міжнародної безпеки організацій і регіональних асоціацій, членом яких є сам агресор. Преамбула Статуту ООН вказує на те, що суб'єкти, які його прийняли, приєдналися і підписали, вирішивши врятувати покоління від бід війни¹⁸.

Поведінка РФ спонукає нас вірити, що в світі сила агресії втрачає свою міць на користь сили права. Це шлях до деградації і занепаду не тільки індивідуального суспільства, а й людської цивілізації в цілому. Слід усвідомлювати, що, власне, здійснення агресії є обставиною, за якої люди можуть загинути, а тому є потенційним наслідком відповідальності агресора перед іншою, окремою державою, людиною і міжнародною спільнотою.

Освітлення теми забезпечення прав людини у воєнний стан передбачає уточнення таких політико-правових аспектів.

По-перше, права людини є засобом, який обмежує дії публічної влади, недопущення її свавілля. Тому характерні права людини є ознакою демократичної державно-правової системи. Авторитарні та тоталітарні режими натомість не визнають природного характеру права людини і пов'язують їх із самовизначенням: права існують лише тоді, коли влада визнала їх, закріпивши в тексті нормативно-правового акта (при цьому здебільшого йдеться про соціальні та економічні права). Так, в умовах недемократичного режиму права людини повністю залежать від волі державних органів. Наведене положення дає змогу встановити, що введення воєнного стану в державі з недемократичним державно-правовим режимом істотно не впливає на стан безпеки прав людини, оскільки останні не визнаються як приналежність людині від народження; визнання прав особи не має істотного ефекту, і який у будь-який час може відмовитися від їх прийняття, виходячи з так званої «революційної доцільності»¹⁹.

¹⁸ Yurikov O. Features of the pre-trial investigation in the area of combat. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects* : monograph. Riga : Baltija Publishing, 2022. P. 1313.

¹⁹ Корнієнко М.В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 28.

По-друге, держави з демократичним державно-правовим режимом не будуть ініціатором збройної агресії проти іншої держави; загарбницька війна характерна для недемократичної держави, яка, не визнає права людини як такі, навіть на території під своєю юрисдикцією, не кажучи вже про територію іншої держави²⁰.

Тому висновок очевидний, коли мова йдеться про забезпечення прав (в тому числі в умовах воєнного часу), то це про демократичну державу. Це не означає, що до особи, яка представляє тоталітарну владу, заходи міжнародно-правового характеру, спрямовані на її покарання за порушення прав людини, не можуть бути вжиті.

Враховуючи фундаментальний характер окресленої проблематики, її правове регулювання має здійснюватися на конституційно-правовому рівні. Відповідно до ст. 3 Конституції України, відповідальність несе держава для забезпечення прав людини. Водночас права людини є тим явищем, яке визначає спрямованість діяльності держави, її функціональну спрямованість і сама держава відповідає за реалізацію та затвердження прав людини²¹. Виходячи з цього постулату, можна зробити однозначний висновок, що воєнний стан не може використовуватися для так званої «відмови» від свого обов'язку надавати права людині.

Отже, воєнний стан доцільно розглядати як засіб відновлення умов, за яких особа може ефективно реалізувати свої права і свободи. Відповідно, права особи визначають межі громадської діяльності влади щодо введення воєнного стану та засобів, які використовуються. Водночас ряд прав не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану, це конституційно-правові норми, що визначають особливості реалізації прав особи.

4. Особливості реалізації права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану

Під час воєнного стану доступ до публічної інформації є позачерговий важливий правовий інструмент, що здатний врятувати життя і зокрема зберегти здоров'я особи. Також завчасне інформування громадян щодо загрози нападу, й окупації може сприяти своєчасній евакуації населення, запобігати гуманітарні катастрофі та злочинам

²⁰ Малишев Б. В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 8. С. 17.

²¹ Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2023).

проти людуства, геноциду російських військ. В умовах воєнного стану чимало державних служб призупинили свою роботу або почали діяти в умовах обмежень як через загрози національній безпеці, так і через відсутність реальної можливості повноцінного функціонування²². Також в цих умовах важливо мати якісний та оперативний доступ до публічної інформації задля забезпечення належного функціонування легальної системи.

Право на доступ до публічної інформації громадян гарантується ст. 34, 50 Конституції України, Конвенції Ради Європи про доступ до офіційного документу, Закону України «Про доступ до публічної інформації» та інші закони. Згідно з 2 ч. ст. 34 Конституції України кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір²³. При тому згідно з положення 3 ч. ст. 34 Конституції України щодо здійснення прав про вільне збирання, інформації можуть бути обмежені законом в інтересах як національної так і територіальної безпеки та цілісності або ж громадського порядку для запобігання заворушенням або злочинам, для захисту громадського здоров'я, для захисту репутації або прав інших людей, щоб запобігти розголошенню отриманої інформації яка є конфіденційною, або для підтримки авторитету та неупередженості правосуддя.

В умовах тотальної дезінформаційної війни з боку інформаційних спецслужб, й зокрема агресивні та нелюдські дії військових формувань Російської Федерації на території України життєво важливо дотримуватися балансу між можливістю вільно висловлювати свої погляди та отримувати достовірну інформацію про хід війни з одного боку та захист життя і здоров'я особи, яка може постраждати від реалізації такого права, – з іншого боку.

Законом України «Про доступ до публічної інформації» визначено наступні головні способи реалізації права на доступ до публічної інформації:

- процес познайомлення із інформацією, що оприлюднена її керівниками в офіційних джерелах;
- відвідування засідань колегіального органу;

²² Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах окупації українських територій: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 30 вересня 2022 року. Кривий Ріг: ДонДУВС, 2022. С. 68.

²³ Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2023).

– ознайомлення з документами у спеціально відведеному місці менеджером з інформації;

– відправлення запиту та, відповідно, отримання відповіді на нього;

– ознайомлення з інформацією в працюючих інформаційних службах на основі відкритих даних²⁴.

Водночас, в умовах воєнного стану, виконання громадянами зазначених умов можуть бути обмежені:

– здійснення контролю за змістом та поширенням інформації;

– тимчасове зупинення державних реєстрів та баз даних;

– запровадження особливого режиму роботи та посилення охорони на об'єкти державного значення;

– запровадження комендантської години;

– затримка у задоволенні запитів на інформацію тощо²⁵.

Крім того, можуть бути запроваджені державою в умовах воєнного стану й наступні заходи безпеки інформації:

– здійснено контроль за змістом і цільовим поширенням інформації задля обмеження або запобігання неправдивій інформації або інформації, публікація яких може завдати шкоди життю та здоров'ю людей, національній безпеці держави тощо;

– доступ до інформаційно-пропагандистських ресурсів противника на території України обмежено Інтернет-провайдерами;

– врегульовано роботу провайдерів електронного зв'язку мережі та послуги, поліграфічні компанії, видавництва, телерадіоорганізації, телерадіоцентри та інші підприємства, організації та установи культури й ЗМІ, а також використання місцевих радіостанцій, телецентрів і друкарень на військові потреби та проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення;

– забороняється робота передавальних і приймальних радіостанцій в особисте та колективне використання та передача інформації через комп'ютерні мережі²⁶.

Даний перелік обмежень не вичерпний і може бути доповнений окремими законами України. Тому ці та інші обмеження можуть

²⁴ Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 10.11.2023).

²⁵ Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану: монографія [Електронне видання] / за ред.: Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, К. Г. Некіт ; упор.-укл. Ю. С. Маршук; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2023. С. 46.

²⁶ Крижановська О. В. Офіційний і неофіційний правопорядок як інституційна проблема правової політики сучасних демократичних держав. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. С. 60.

суттєво ускладнити та вплинути на можливість реалізації громадянами свого права на доступ до громадської інформації в цілому.

Суспільство має право на доступ до інформації щодо стану довкілля і якості харчових продуктів й товарів та предметів побуту, і які не підпадають під обмеження в умовах воєнного стану, а відповідна інформація не може бути засекречена згідно положень ст. 50 Конституції України.

На міжнародному рівні це право також гарантується Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з екологічних питань (Орхуська конвенція). Відповідно до п. 9 ст. 3 у межах відповідних положень цієї Конвенції громадськість отримує доступ до інформації, має можливість брати участь у процесу прийняття рішень і має доступ до правосуддя з питань, що стосуються середовище, без дискримінації за ознакою громадянства, національності або місця проживання, а у випадку юридичної особи – без дискримінації за місцем реєстрації або виду діяльності²⁷.

Кожна зі сторін Конвенції забезпечує, щоб у межах національного законодавства, порядок надання громадськості екологічної інформації була прозора та легкодоступна:

а) надання громадськості достатньої інформації про види та обсяги екологічної інформації, яка є у розпорядженні відповідних органів державної влади, основні умови, за якими така інформація може надаватися, а також про процес її отримання²⁸;

б) організація та проведення наступних практичних заходів, як:

– забезпечення доступу громадськості до списків, реєстрів або архівів;

– встановлення вимог до посадових осіб щодо підтримки громадськості в отриманні доступу до інформації згідно цієї Конвенції;

– визначення контактної особи;

²⁷ Функціонування Конституції України та проблеми реалізації її норм в умовах воєнного стану: матеріали Регіональної науково-практичної конференції (Дніпро, 27 червня 2022 р.); укладачі : канд. юрид. наук, доц. Л.М. Сердюк, І. О. Смірнова. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 43.

²⁸ Digital Democracy with a Purpose. Lisbon Declaration. URL: <https://www.lisbondeclaration.eu/> (дата звернення: 05.11.2023).

в) забезпечення вільного доступу до екологічної інформації, що міститься в списках, реєстрах або архівах згідно з підпунктом б) (ч. 2 ст. 5 Орхуської конвенції)²⁹.

Отже, виходячи з аналізованої інформації, в умовах воєнного стану, право на доступ та поширення інформації щодо стану довкілля і якості харчових продуктів все ж рекомендується не обмежувати, адже своєчасне доведення подібної інформації до громадськості може врятувати безліч життя і збереження здоров'я громадян, й зокрема запобігти чи відвернути негативні наслідки для довкілля.

Виходячи із вже існуючих обмежень під час воєнного стану, реалізація права на доступ до публічної інформації фактично реалізовано через ознайомлення громадян з інформацією у відкритому доступі мережі Інтернет. Також з огляду на вищевикладене, пропонуємо розпорядникам інформації максимально зосередитись на наповненні та оновленні інформації на офіційних сайтах та офіційних сторінках в соціальних мережах. Адже особа може реалізувати своє право на доступ до публічної інформації, використовуючи саме офіційні ресурси державних органів та органи місцевого самоврядування. Право людини на своєчасне і швидке отримання публічної інформації під час воєнного стану досить важлива, не лише для реалізації своїх прав чи інтересів, а й для порятунку життя й збереження здоров'я в цілому.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу зробити наступні висновки. Дослідивши процес виконання суб'єктами правовідносин правових норм в період воєнного стану, виявили, що виконання суб'єктами правовідносин правових норм – це кінцевий результат дії права і необхідна умова функціонування соціальної системи; стан суспільних відносин, фактичне поселення соціальних зв'язків, якісне вираження законності, для яких забезпечується дотримання норм законодавства, що містяться в нормативних актах, які, зокрема, упорядковані згідно правил нормопроектної техніки.

Охарактеризувавши процес дотримання суб'єктами владних повноважень принципу належного урядування, дізнались, що правовладдя утверджено як європейська цінність, політичний ідеал та юридична концепція. Втім його вдосконалення неможливе без

²⁹ Юридичні новели під час воєнного стану: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 13 червн. 2022 р.) / за заг. ред. Д.В. Лученка. Х.: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 24.

належних механізмів національного рівня, що стосуються структурних елементів самої держави і функціонування її інституцій, й передовсім тих способів, у які впроваджується його основні принципи, оскільки правовладдя – це наріжний камінь кожної національної юридичної системи за сучасного європейського правопорядку. Також умови воєнного стану та наслідки бойових дій зумовили необхідність оновлення й адаптації до нових реалій національного законодавства загалом, а також організації діяльності органів державної влади зокрема.

Процес забезпечення прав людини в умовах правового режиму воєнного стану має свої особливості. Війна, яку розпочала Росія проти України торкнулася усіх сфер суспільного життя українців і всього світу зокрема. При прийнятті рішень держава повинна дотримуватись принципу верховенства права, як пріоритетного демократичного принципу держави, а також правової рівноваги, коли конституційні питання та свободи людини обмежені, з метою недопущення звуження прав і законних інтересів громадян. Воєнний стан у державі не може стати довічною індульгенцією для можновладців, які попри наявність загрози життю та здоров'ю людей лобіюють їх інтереси. Аналіз викладених позицій фахівців дозволяє зробити висновок, що, незважаючи на певні відмінності в характеристичні складових верховенства права, є домовленості щодо їх ключових елементів. Процес дотримання принципу законності та демократизму, а також правова природа влади в умовах воєнного стану зберігає своє значення як основного елементу верховенства права, хоча й зазнають деяких змін.

АНОТАЦІЯ

За результатами дослідження виявили, що дотримання правових норм вимагає встановлення загального, повсюдного контролю як зі сторони держави, так і суспільства, громадян для виконання законів, стану законності та правопорядку в Україні. Особливо важливо для тих гілок державного апарату, які покликані безпосередньо забезпечувати правовідносини правових норм, особливо в період воєнного стану.

Виявили, що умови воєнного стану та наслідки бойових дій зумовили необхідність оновлення й адаптації до нових реалій національного законодавства зокрема, а також організації діяльності органів державної влади загалом. Потреба обумовлена, насамперед тим, що чинне законодавство не до кінця систематизоване та адаптоване до війни.

Існування людини і суспільства має декілька істотних умов, що впливають на відносини в суспільстві: існування в нормальних

(мирних) умовах: в аварійні умови; в умовах воєнного стану. На таких особливих правових умовах існування суспільства та адміністративно-правові режими функціонування органів державної влади та апарату держави наголошується в Конституції України. До визначення прав людини, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану, це конституційно-правові норми, що визначають особливості реалізації прав особи.

Література

1. Басов А. В. Поняття «обмеження» як юридична категорія: теоретичний аспект. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1. С. 27-33.
2. Веселий В. Дотримання суб'єктами владних повноважень принципу належного урядування в умовах воєнного стану. *Соціальні права. Виклики воєнного часу*: зб. тез доп. Шостої Міжнар. наук.-практ. конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 6 лип. 2023 р.). Харків : Право, 2023. С. 32-34.
3. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 240 с.
4. Заява Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» від 14 квітня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>. (дата звернення: 05.11.2023).
5. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Редакція від 04.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
6. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2023).
7. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану: матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.) / упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 315 с.
8. Корнієнко М.В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 27-31.
9. Крижановська О. В. Офіційний і неофіційний правопорядок як інституційна проблема правової політики сучасних демократичних держав. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. С. 58–63.

10. Малишев Б. В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 14–20.

11. Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України / за заг. ред. М. Козюбри, упорядники та автори коментарів: В. Венгер, С. Головатий, А. Засць, Є. Зверев, М. Козюбра, Ю. Матвєєва, О. Цельєв; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ, 2021 152 с.

12. Обушко В.В. Обмеження прав людини і громадянина в умовах введення воєнного стану в Україні. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : мат-ли III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 15 березня 2019 р. Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 59–60.

13. Патриція Б.Л., Нікітіна А.Б. Права людини за участю молоді: навч. посіб. Страсбург, 2020. 455 с.

14. Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану: монографія [Електронне видання] / за ред.: Є. О. Харитоновна, О. І. Харитонові, К. Г. Некіт ; упор.-укл. Ю. С. Маршук; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2023. 336 с.

15. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/ 2022 від 24 лютого 2022 року. Редакція від 10.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 05.11.2023)

16. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 10.11.2023)

17. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року. Редакція від 19.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 11.11.2023).

18. Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах окупації українських територій: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 30 вересня 2022 року. Кривий Ріг: ДонДУВС, 2022. 321 с.

19. Тихомиров О. О. Права людини: інформаційний вимір: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 304 с.

20. Функціонування Конституції України та проблеми реалізації її норм в умовах воєнного стану: матеріали Регіональної науково-практичної конференції (Дніпро, 27 червня 2022 р.); укладачі : канд. юрид. наук, доц. Л.М. Сердюк, І. О. Смірнова. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 99 с.

21. Юридичні новели під час воєнного стану: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 13 червн. 2022 р.) / за заг. ред. Д.В. Лученка. Х.: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2022. 54 с.

22. Digital Democracy with a Purpose. Lisbon Declaration. URL: <https://www.lisbondeclaration.eu/> (дата звернення: 05.11.2023).

23. Yurikov O. Features of the pre-trial investigation in the area of combat. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects* : monograph. Riga : Baltija Publishing, 2022. P. 1310–1315.

Information about the authors:

Atamanova Natalya Vitaliyvna

Candidate of Law Sciences,

Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines,

International Humanitarian University,

33, Fontanska Doroga, Odesa, 65039, Ukraine